

علوم سیاسی

بازار و دولت در ایران

سیاست در بازار تهران

آرنگ کشاورزیان

ترجمه محسن محمودی

سرشناسه: کشاورز یان، آرنگ، ۱۳۵۲/- /Keshavarzian, Arang / عنوان و نام پدیدآور: بازار و دولت در ایران /
 آرنگ کشاورز یان؛ ترجمه محسن محمودی؛ ویراستار جواد قربانی آتانی. / مشخصات نشر: تهران: انتشارات دنیای
 اقتصاد، ۱۳۹۷ / مشخصات ظاهری: ۴۱۵ ص. مصور، نمودار. / شابک: ۷-۳۳-۸۵۹۱-۶۰۰-۹۷۸ / وضعیت
 فهرست نویسی: فیپا / یادداشت: عنوان اصلی: Bazaar and state in Iran: the politics of the Tehran mar-
 ketplace, 2007 / یادداشت: کتابنامه / یادداشت: نمایه / موضوع: بازارها--ایران--تهران / موضوع: Bazaars
 Iran--Tehran (Markets)-- / موضوع: ایران--اوضاع اقتصادی--قرن ۱۴ / موضوع: Iran--Economic
 conditions--20th century / موضوع: ایران--سیاست و حکومت--قرن ۱۴ / موضوع: Iran--Politics
 and government-- 20th century / موضوع: ایران--اوضاع اجتماعی--قرن ۱۴ / موضوع: Iran-- Social
 conditions- 20th century / شناسه افزوده: محمودی، محسن، ۱۳۶۲- مترجم / رده بندی کنگره: ۱۳۹۷
 ۳۵ الفنا HF۵۴۷۵ / رده بندی دیویی: ۹۵۵/۱۸۰/۳۸۱ / شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۹۴۹۳۷

بازار و دولت در ایران / ناشر: انتشارات دنیای اقتصاد / مولف: آرنگ کشاورزیان / مترجم: محسن محمودی / ویراستار: جواد قربانی آتانی / مدیر هنری و طراح جلد: حسن کریمزاده / صفحه آرا: مریم فتاحی / مدیر تولید: انوشه صادقی آزاد / نوبت چاپ: اول-۱۳۹۸ / شمارگان: ۵۰۰ نسخه / شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۹۱-۳۳-۷ / چاپ: پردیس / تمام حقوق این اثر محفوظ و متعلق به نشر دنیای اقتصاد است / نشانی: تهران، خیابان قائم مقام فراهانی، ضلع شمال غربی میدان شعاع، شماره ۱۰۸ / تلفن: ۸۷۷۶۲۱۴۷ / پست الکترونیک: book@den.ir / پایگاه اینترنتی: book.den.ir

www.ketab.ir

مقدمه مترجم	۱
پاس و قدانی	۱۳
فصل ۱	
معرفت بازار تهران در دوران سلطنت پهلوی ها و جمهوری اسلامی	۱۷
استمرار انقلاب و دولت حکومت-جامعه	۲۰
مطالعه حکومتی در تهران	۲۸
چه چیز از زاویه دید حرکت منفراتر است؟	۳۱
آنجا که گروه‌هایی بیرون از دوات قرار دارند حکمرانی چگونه شکل می‌گیرد؟	۳۳
دگرگونی در اشکال حکمرانی	۳۵
استدلال	۴۰
شبکه‌ها به مثابه سازوکارهای عینی	۴۵
طرح پژوهش و روش	۴۷
چرا بازار تهران؟	۴۷
زمان‌مندی: تحلیل همزمان و تحلیل در زمانی	۴۹
جمع‌آوری داده‌ها	۵۲
پیوست: روش‌های جمع‌آوری و ارزیابی اطلاعات	۵۵
مصاحبه‌ها	۵۵
مشاهده توأم با مشارکت	۶۰
منابع دست اول و دست دوم	۶۵
منابع فصل اول	۶۷
فصل ۲	
مفهوم بازار	۷۳
تاریخچه مختصری از بازار تهران	۷۶

چهار مفهوم بازار	۸۱
بازار به مثابه الگویی سنتی	۸۱
نکته‌ای درباره بازنمایی‌های فرهنگی بازار	۸۷
بازار به عنوان یک طبقه اجتماعی	۹۳
بازار به عنوان اقتصاد غیررسمی	۹۷
اقتصاد بازار به عنوان محصول کمبود اطلاعات	۹۹
بازار تهران به عنوان یک شبکه درهم‌تنیده	۱۰۳
فراسوی بازار و اقتصاد اخلاقی	۱۰۴
بازار به مثابه شبکه	۱۰
نتیجه‌گیری	۱۳
منابع فصل دوم	۱۱۵

فصل ۲

تحولات بازار: شبکه، اعتبار و انسجام	۱۲۱
سبب‌های اعتبار و هم‌کاری جویانه بازار پیش از انقلاب	۱۲۴
نقش بازار روایت پدیدار در زنجیره ارزش	۱۲۵
افزایش اعتبار روابط شهرت در سراسر بازار	۱۳۴
روابط اجتماعی محدود به بازار	۱۴۱
سلسله‌مراتب اجباری بازار پس از انقلاب	۱۵۲
تغییر عضویت در بازار تهران	۱۵۳
عواقب ناشی از روابط سیال، تبادل و چاق	۱۵۹
شبکه‌های اجتماعی ناهمگن	۱۶۷
اعتبار و همبستگی	۱۷۴
کسب و حفظ اعتبار	۱۷۴
اعتبار، نابرابری و همبستگی	۱۸۰
نتیجه‌گیری	۱۸۲
منابع فصل سوم	۱۸۵

فصل ۴

شبکه‌ها در بستر برنامه‌های تحول‌آفرین	۱۹۳
رژیم پهلوی و بازار تهران	۱۹۵
مدیریتسم متعالی به عنوان برنامه‌ای تحول‌آفرین	۱۹۵
جایگزینی بازارهای سنتی	۱۹۹
خودگردانی بازار تهران	۲۰۲
سیاست‌های اقتصادی و خودگردانی بازار	۲۰۶
تمرکز مکانی و یکپارچه‌سازی شبکه‌های بازار	۲۰۹
انقلاب اسلامی و بازار تهران	۲۱۳
پوپولیسم اسلامی: عمل‌گرایی رژیم انقلابی	۲۱۵
حمایت: راه‌حلی برای معضل بازار جمهوری اسلامی	۲۲۱

یکپارچه‌سازی دولتی	۲۲۶
شیوه‌های یکپارچه‌سازی	۲۳۱
واکنش بازار: اجتناب از محیط نهادی	۲۴۱
جابجایی بازار	۲۴۹
جابجایی به واسطه سیاست‌ها	۲۵۳
نتیجه‌گیری	۲۵۹
منابع فصل چهارم	۲۶۱

فصل ۵

فرش، جای و فتنان: انواع کالاها و مسیرهای عبور بخشی	۲۷۱
بازار فرش	۲۷۳
کسب اطلاعات از طریق سلسله‌مراتب همکاری‌جویانه	۲۷۶
بخش فرش در اقتصاد سیاسی ایران	۲۸۱
روابط در بازار فرش پس از انقلاب	۲۸۱
فرش و جای	۲۹۵
جای و تربیت	۲۹۷
بسیج‌های فرش	۳۰۴
بازار فرش و بورس	۳۰۵
مقایسه و نتیجه‌گیری	۳۱۲
نظارت دولت	۳۱۸
منابع فصل پنجم	۳۲۱

فصل ۶

شبکه‌های بسیج در دو نظام سیاسی	۳۲۵
جنبش‌های اجتماعی و اتحاد مسجد-بازار	۳۲۸
بسیج بازار با و بدون روحانیت	۳۳۱
نهضت تنباکو (۱۲۶۹-۷۱) و انقلاب مشروطه (۱۲۸۱-۹۰)	۳۳۲
نهضت ملی شدن صنعت نفت (۱۳۳۰-۳۲)	۳۳۴
اعتراضات علیه انقلاب سفید (۱۹۶۳)	۳۳۶
انقلاب اسلامی (۱۳۵۶-۵۷)	۳۳۹
۱۳۵۴: شرایط انقلابی، اما بدون نتیجه‌ای انقلابی	۳۴۶
تاملاتی درباره اتحاد مسجد-بازار	۳۴۷
تبدیل نارضایتی‌ها و منافع به بسیج	۳۵۵
سلسله‌مراتب صنفی به‌عنوان مبنایی برای کنش جمعی	۳۶۱
سلسله‌مراتب اجباری به‌مثابه منبع تقدیرباوری	۳۶۴
نتیجه‌گیری	۳۶۹
منابع فصل ششم	۳۷۱

نتیجه‌گیری

نکاتی درباره بازار تهران و حکومت ایران	۳۸۴
--	-----

آیا انقلاب اسلامی یک انقلاب اجتماعی بود؟	۳۹۰
منابع نتیجه گیری	۳۹۴
نمایه	۳۹۵
گزیده کتاب شناسی	۳۹۹

www.ketab.ir

بازار تهران همواره محور اقتصاد ایران و در واقع تجربه شهری ایرانی بوده است. کتاب شرف‌بینانه و درون‌کاوانه آرنگ کشاورزian به مقایسه اقتصاد و سیاست بازار در دو حکومت پهلوی و جمهوری اسلامی می‌پردازد؛ حکومتی که با اندازه مدرنیته‌ایون در صدد تضعیف بازار بود و نظامی که با وعده محافظت از بازار به مردم نهادهایی «اسلامی» به قدرت رسید. نتایج سیاست‌های خاص این دو نظام سیاسی در نهایت با مقاصدشان کاملاً متفاوت از کار درآمد. علی‌رغم رویکرد خست‌ناگاه، بازار در لوای حکومت او رونق یافت و خودمختاری نهادی خود را با اندازه‌ای حفظ کرد که در انقلاب اسلامی نقشی پررنگ ایفا کرد. برعکس، انقلاب اسلامی سیاست‌هایی را پیاده ساخت که سهواً شیوه‌های عمل بازار را دگرگون کرد و در نتیجه، قابلیت آن برای بسیج سیاسی را تحلیل برد. بنابراین کتاب حاضر آثار افکار حدیدی پیرامون سیاست، اقتصاد و جامعه ایران در خلال چهار دهه گذشت را پیش روی خواننده می‌گذارد.

بازار و دولت در ایران شبیه یک داستان است و استادانه از مطالعه اقتصاد و سیاست در ایران معاصر سخن می‌گوید. این کتاب با قرار دادن بازار تهران در کانون توجه خود، خواننده را به مطالعه دقیق و درگیرانه اندیشمندان اجتماعی علاقه‌مند به خاورمیانه و تأثیرات مدرنیته بر بازار ترغیب می‌کند. این امر

بسیار قابل ملاحظه است، چرا که ورای علوم سیاسی، برای انسان‌شناس‌ها، جامعه‌شناس‌ها، اقتصاددان‌ها و تاریخ‌دان‌ها هم جاذبه زیادی دارد. آرنک کشاورزian مطالعه خود را به شیوه‌ای بسیار آسان‌فهم و تفکربرانگیز طرح کرده است. کتاب کمک شایانی به مطالعه بازارها می‌کند و برای درک ایران معاصر رویکردی الگویی را ترسیم می‌کند. بازار و دولت در ایران به مناسبات، ایدئولوژی‌ها و میراث سیاسی و اجتماعی که از دهه ۱۹۶۰ اقتصاد ایران را جان‌سپار و شکل داده، نگاهی عمیق می‌افکند.

کتاب حاضر از دو زاویه واجد اهمیت به‌سزایی است: نخست، دیدگاهی متنوع درباره «گونگی کارکرد بازار تهران ارائه می‌دهد و دوم، بازشناسی چگونگی مطالعه این فضاها را عرضه می‌کند. در ایران، بازارها از «سنگ بنای» هر شهر بودن «نبض تپنده شهر»، به قرار گرفتن در سازوکارهای مدرن اقتصادی ملی و جهانی تحول یافته‌اند. بر مبنای شرق‌شناسی ادوارد سعید، می‌توان چنین استدلال کرد که بازار از چشم‌اندازی یادآور فضایی اساساً «شرقی»، درهم برهم، غیرعقلانی، گمانه قابل شناسایی است. همان‌طور که کشاورزian اشاره می‌کند، بازار «مفهومی است که از آن می‌توان برای ترسیم یک مکان، یک اقتصاد، یک شیوه زندگی و یک مدینه یا حتی تجسم ایران، خاورمیانه یا جهان اسلام بهره گرفت.» پژوهشگران معاصر مثل نول مسائل مانند اسلام و مدرنیته، طبعاً دلوایس بازار به‌عنوان نوعی نماد شهر خاورمیانه در تصور اروپایی هستند. در ادبیات ایران بازار نوستالژیک و نوستالژیک‌شده است. نویسندگان پیرامون زمان و مکانی که هم در تصور و هم تجربیات زنده آنانی که بازار را توصیف و تعریف کرده‌اند و پیوسته حد و حدود پویای آن را ترسیم و بازترسیم می‌کنند، از دقت و حساسیت زیادی برخوردار است.

بازار و دولت در ایران از اساس بر بازیگرانی اجتماعی تمرکز می‌کند که بخش و قطعه‌ای از این نهادند. کشاورزian به واسطه تحلیل متنی و کار میدانی مردم‌شناسانه خرد در بازار، با زحمت و دقت بسیار تصویری پیچیده و چندلایه از طرف‌های صحبت خود را که شهروندان دو نظام بسیار متفاوت و متمایز

بوده‌اند ترسیم می‌کند. با این حال، کشاورزیان انقلاب اسلامی را انشعاب و گسستی در تاریخ بازار قلمداد نمی‌کند. در عوض، ماهرانه رد تغییر و تحولات این فضای اجتماعی را بدون تمرکز بر پایداری‌های هویتی که با مطالعه ایران پیش و پس از انقلاب به دست می‌آید، دنبال می‌کند. نقطه قوت و تازگی تحلیل کشاورزیان از درگیری پیوسته با بازار به منزله نظامی از شبکه‌هایی متقاطع جامعه ایرانی ناشی می‌شود. این رویکرد، دیدگاهی از بازار ارائه می‌کند که از فضای عینی که اشغال می‌کند فراتر می‌رود. علاوه بر این، کشاورزیان نه تنها کارکردی درونی این شبکه‌های اقتصادی را مستند می‌کند بلکه همچنین به بررسی روابط بین کارگزاران حکومتی و بازیگران غیرحکومتی که نمای این جهت‌های اقتصادی را شکل می‌دهند، می‌پردازد.

از چشم‌انداز بهانه‌شدن و نهضت‌های اقتصاد خرد، بازار محلی دیگر نهاد تجاری مهمی در نظر گرفته نمی‌شود و دیگر مرکز ترانزیت فعالیت‌های تجاری نیست. بازار در وصف «سستی» و در نقطه مقابل فعالیت‌های تجاری «مدرن» فضاهای شهری از قبل با ساها، بازارچه‌ها و مجتمع‌های تجاری است. بنابراین، از چشم‌اندازی مدرن بازار محل اقتصادی نامرتبیطی تصویر می‌شود. بازار و دولت در ایران از دسته‌بندی‌های آزموده و امتحان‌شده «مدرن» و «سستی» که بازار را فضایی ثابت تجسم می‌کند تا نقش بااهمیت آن در محیط سیاسی و فرهنگی ایران را تصویر کند، گام فراتر می‌نهد. هر یک از شش فصل کتاب و نتیجه‌گیری دانش‌خواننده درباره بازار را تعریف و بازتربیه می‌کنند.

فصل‌های ۱ و ۲ به تعریف و صورت‌بندی مفهوم بازار در چارچوب ایدئولوژیک و نظری اقتصادهای خاورمیانه‌ای و بازارها در کلیت آن می‌پردازد. فصل ۳ و ۴ ترسیمی ظریف و تاریخی ارائه می‌کنند که بازارها چگونه شبکه‌هایی با «برنامه‌های تحول‌آفرین» هستند. فصل ۵ مطالعات قومیت‌شناختی غنی از سه کالا (فرش، چای و بلور) در اختیار می‌نهد. نهایتاً، فصل ۶ از معمای روابط بازار - دولت و بازار - مسجد پرده برمی‌دارد که به عنوان متحدانی پذیرفته شده‌اند که بدون اینکه هرگز به چنین شیوه توصیفی بسط و تحلیل شده باشند،

سیاست ایران را تغییر داده‌اند. تمرکز این فصل مهم و پایانی، سازمان‌دهی بازارهاست که به آنان این امکان را می‌دهد تا در قالب اشکالی از اعتراض سیاسی علیه سیاست‌های دولت عمل کنند. آنچه باید بیش از پیش روشن شود، تفاوت‌های پیچیده و با این حال تعیین‌کننده میان اعتراضات سیاسی و اجتماعی سازمان‌دهی شده در بازار است.

کتاب آرننگ کشاورزیان اثری معیار در مطالعه جامعه ایرانی است. از دریچه بازار تهران، تحلیلی دقیق از روابط اجتماعی در ایران معاصر پیش رویمان نهاده می‌شود. اثر و دلبست در ایران نظری به زندگی روزمره شهروندان ایرانی و ذهنیت، ای آن‌ها از خلال تعاملاتشان با یکدیگر، دولت و طبقه روحانی عرضه می‌کند. این کتاب مؤلف‌سمندانه استفاده مبتکرانه از منابع را مطرح و الگوسازی می‌کند؛ کشاورزیان را منابع و ادبیات بازار بهره می‌گیرد و نخستین پژوهشگری است که روی این موضوع کار می‌کند تا ادبیات تولیدی خود بازاری‌ها را درهم آمیزد. این کتاب بی‌نظیر مناسبتی بسیار مهمی برای کلاس‌های درس و سمینارهای دانشجویی خواهد بود و نقش مرجع راهنمای عمومی در مطالعه جامعه، اقتصاد و سیاست ایرانی را ایفا خواهد کرد.

ترجمه این کتاب را مدیون دوست فرزانه و دانش‌اندیشم، دکتر محمود مقدس، هستم که همدلانه و با همت بسیار کتاب را بازخوانی کردند.

حسن محمودی

بهار ۱۳۹۵